

НЕМАЧКА ГЕОПОЛИТИКА: Ватикан и православни балкански народи

До преломног тренутка у историји Византије, али и свих балканских народа, долази 1204. године нападом крсташа на Цариград. Тада је оформљен геополитички код Ватикана од ког он никада неће одустати.

Кључно размимоилажење, тренутак после којег више ништа неће бити исто, јесте 1054. година и Велики раскол или Велика шизма (лат. *schisma*, грч. *σχισμα*), подела до тада јединствене хришћанске цркве. Унутар цркве су постојали огромни проблеми и размимоилажења између источног и западног крила и пре датума формалног распада. До најозбиљније кризе долази између 867–879. године, током такозваног „Фотијевог раскола“. Током овог периода десило се пуно ствари које су утицале на удаљавање Цариграда од Рима, а једна од кључних расправа се водила око питања „филиокве“.

За патријарха Фотија ово је било доктринарно питање које се тиче саме црквене догме, чему се оштро супротстављао. Уношење додатка „филиокве“ у Символ вере, а противно одлукама Васељенских сабора, догодило се још 598. године на помесном сабору у Толеду. Временом, ово питање је постајало главни камен спотицања у односима између западног и источног дела хришћанске цркве, да би до највеће, до тада виђене ескалације непријатељстава, дошло током Фотијевог раскола^[1].

Спор око „filioque“, питања да ли Свети Дух производи само од Оца или од Оца и Сина /.../, претходио је „даљем развоју два типа хришћанских и постхришћанских цивилизација – рационалистичко-индивидуалистичке западне и мистичко-колективистичке источне^[2]“.

То што је Запад прихватио корекцију никејског Символа Вере у вези „филиокве“ коначно је учврстило оријентацију на рационалистичку теологију „субординатизма“ тј. на увођење у Божанску реалност хијерархијски субодређених односа који умањују значај тајанствене и надразумске природе Тројице“. Као израз „субординатизма“ у крајњој линији се појављује и строга праволинијска хијерархија католичке цркве и највиши богословски ауторитет Папе. „Такав став је био сасвим противречан како идеји језичке аутономије помесних Цркава, тако и крајњој слободи у области духовне реализације уопште традиционалној за Православље“^[3].

/.../Западним поимањем хришћанства и коришћењем службеног, латинског језика створена је јасна хијерархија са Папом на челу, из које се формирала наднационална, паневропска елита, која је тежила „да власт Папе прошири и на световни живот, изазивајући повратни узурпациони процес световних монарха који би да Ватикан потчине себи“, што је католичанство окренуло ка „материјалном преуређењу земље уз административну подређеност Ватикану“^[4].

Раздвајање световног и духовног начела у православљу приметно је и у садржају богослужења, па се тако у Великој и Сугубој јектенији током Литургије св. Јована Златоустог поред патријарха и клира помиње и молитва за „државу нашу, власт и војску њену“ (...επιτε μολιμся ο βογοхранιμει στρανε νάшей, властех и вóинстве ея...). За разлику од тога, после Великог раскола, указом „Dictatus Papae“, Григорија VII из 1075. године проглашава се у двадесет седам тачака да поглавар Римокатоличке цркве не представља само духовног поглавара, већ и врховну световну власт. Папа је, одлуком коју је сам донео, био властан да крунише или разреши поглаваре у свим хришћанским земљама, укључујући и цара Светог римског царства! Ова одлука била је увод у „борбу за инвеституру“, коју ће отпочети сам Гргур VII и цар Хенрик IV (*Heinrich IV*, 1050–1106), али ће, дугорочно гледано, тежња Римске курије да задржи контролу над световним, политичким питањима довести и до нове поделе у западном хришћанству, на католички и протестантски део. /.../

Православље као главни непријатељ

После 1054. године више није било никаквог простора за приближавање Рима и Константинопоља, чак шта више, током наредних деценија и векова разлике су биле све веће и уочљивије. Ово ће и значити да главни непријатељ Рима постаје управо Константинопољ и да ће се, упркос свим размирицама међу западноевропским владарима, улагати значајан напор у циљу њиховог окупљања и усмеравања против Византије. То је постао западноевропски и римокатолички „геополитички код“.

Два византијска цара су покушала да из политичких и економских разлога приближе Константинопољ Римској курији. Прво је то учинио Михајло VIII Палеолог (*Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος*, цар 1259–1282), пристајући као световни владар, на уметак „филиокве“, што је била основа договора са Римокатоличком црквом током Другог лионског сабора 1274. године. Стварање тзв. Лионске уније за византијског владара било је гарант да се спречавају нови претећи походи западних владара на Константинопољ, а обећане су му и новчане позајмице за наоружавање, како би се Византија успешно одбранила од претње са истока^[5].

Ова трговина, прихватање „филиокве“ за обећања о одлагању пљачкашког похода и позајмице, изазвала је велико незадовољство у Византији. На чело протеста стали су црквени великодостојници и низ обласних владара, а потом се прикључио и Михајлов син, будући византијски цар Андроник II (*Ανδρόνικος Β΄ Παλαιολόγος*, цар 1282–1328). Епилог свега била је велика унутрашња криза, која је потрајала пуних девет година, али и **одлука Синода из 1283. године да се сви документи у којима се помиње Лионска унија спале, а да се, после смрти Михајла VIII, овом владару ускраћује хришћански спровод и опело!**

Век и по касније, уплашен од пада Константинопоља у турске руке Јован VIII Палеолог (*Ιωάννης Η΄ Παλαιολόγος*, цар 1425–1448) је 1439. године у изнудици такође пристао на унију између Римокатоличке и грчко-православне цркве.

Византијски цар је наивно мислио да ће, ступајући у тзв. Фиорентинску унију, добити неопходну војну и финансијску подршку за одбрану Константинопоља^[6].

Колико је ово била непопуларна одлука говори и податак да је у Константинопољу обелодањен тек три године касније.

Неверовање Ромејаца у искреност намера западних центара моћи, чак ни у тренутку када је Константинопољ био пред очигледним падом, имало је своје извориште и у историјском искуству.

До преломног тренутка у историји Византије, али и свих балканских народа, долази 1204. године. Четврти крсташки рат се завршио упадом у Константинопољ, растурањем византијске државе и пљачкањем цариградског богатства. Од тада, византијска војска више није ни постојала, утицај наследнице Византије, Никејског царства, био је ограничен, а Константинопољ је имао нову власт, сачињену од крсташа, под политичким утицајем пре свега млетачке породице Дандоло^[7].

Пљачкање Византије и успон Запада

Западна Европа дугује много овом крсташком походу, после којег у Константинопољу није остало ништа. Опљачкано је све што је могло да се утовари на бродове, а количина злата однета из Византије тешко је упоредива са годишњим буџетом било које савремене велесиле, јер га је превазилазила неколико стотина пута. Пљачкашки плен, злато и драгоцености пре свега, били су основа за брзи развој низа држава на северу данашње Италије, нагли процват банкарства у Болоњи, Ђенови, Милану, Пизи, Фиренци, увећавање млетачке и каталонске флоте, изградњу Венеције и Анконе.

Што се тиче Балканског полуострва, последице су биле и економске, али и геополитичке, пошто је све што се дешавало дестабилизovalo Бугарску и Србију, две преостале државе на полуострву, поред Византије. На развалинама Византијског царства формира се чак седам нових држава. У западном делу, ничу четири крсташке државе: Латинско царство, као средишње и политички најутицајне, са седиштем у Цариграду; Солунска краљевина, која је обухватала већину Тесалије и која је била у вазалном односу према Латинском царству; Атинско војводство, које се простирало на југу Грчке, са седиштем у Атини, а које је било у вазалном односу према Солунској краљевини; и Ахајска кнежевина, која је обухватала Пелопонез.

Крсташке државе су формиране на основу тога колики су били војна снага и политички утицај појединих западних властелинских кућа и држава, а однос између властелинских кућа и западних држава рефлектовао се и на међусобни однос крсташких држава. У источном делу некадашњег царства ничу три нове државе, које се појављују као наследнице Византије^[8].

Најзначајнија међу њима свакако је било Никејско царство, које је добило име по свом седишту, богатом и добро утврђеном граду Никеји у Малој Азији. Поред цара Теодора I Ласкариса (Θεόδωρος Α' Λάσκαρις, цар 1204–1221), који је био на челу ове државе, легалне наследнице Византије, у Никеју, као ново духовно седиште, пресељена је и патријаршија. За средњовековне православне државе везује се израз да „не може бити црква, а да нема царства“ (у западној историографској литератури ово се поготово везује за Византију, мада се то показало и на низу других примера у историји, између осталог и у Србији, где су, пропашћу средњовековне државе, црквене активности једноставно замрле)^[9]. /.../

Поред Никејског царства, оформљена је још и Епирска краљевина под управом властелинске породице Анђели (Άγγελος), која се временом постепено осипала, да би се потпуно угасила 1340. године, и Трапезунтско царство, на црноморској обали (око данашњег Трабзона у Турској), под управом породице Комнин (Κομνηνός), које ће већ за неколико деценија бити потпуно окружено турским племенима, али ће се одржати све до 1461. године.

Дугорочно, највећа геополитичка последица крсташке пљачке Цариграда и расипања Византије, било је њено стратешко слабљење, због чега више није постојала држава на истоку способна да задржи турску најезду.

Питање је да ли би отоманским снагама пошло за руком да војно поразе Византију, запоседну Константинопољ и рашире своје царство на све оне области којима је управљала Византија, да није било вишевековног подривања византијске моћи од стране Запада! Опет, гледано са друге стране, питање је и шта би била судбина Византије и поготово балканских средњовековних држава да није дошло до отоманског ширења.

Католичке акције усмерене ка балканским православним хришћанима су биле сталне и све агресивније. Четврти крсташки рат показао је образац према којем се поступало. Највероватније је да би Балкан постао поприште рата који је виђен неколико векова касније у остатку Европе, а који је завршен познатим Вестфалским миром и применом принципа *cujus regio – ejus religio*^[10].

Тиме би процес фрагментације словенског живља на Балкану почео много раније, па би, самим тим, пре дошло и до појаве „балканизације“. Унутрашња дестабилизација би била огромна, могуће је и да би делови неких народа једноставно нестали, били би жртве суровог рата или етничког чишћења, принуђени на колективне миграције у далеке, сигурније крајеве. Дакле, сасвим је могуће да би и без отоманског ширења средњоевропски и балкански Словени остали подељени, разврстани у две различите „цивилизацијске целине“.

Турци и судбина Православља

Турска власт није добро примљена међу балканским хришћанским народима. Турци су са собом донели шеријат, низ ограничења за немухамеданце, обичаје који су били страни и на које се домаће становништво није могло навићи. И поред тога што су крај XV и поготово прва половина XVI века представљали врхунац културног, политичког и војног узлета Отоманске царевине под вођством Селима I (*Selim I*, султан 1512–1520) и Сулејмана Величанственог (*Süleyman I Muhteşem*, султан 1520–1566), за балканске народе то је време економске стагнације и политичке дезоријентације^[11]./.../

У почетку, Турци се нису желели мешати у многе ствари, које су се тичале унутрашњег функционисања милета, остављајући их на извршење „неверницима“. Отоманску власт није интересовао спор око „филиокве“ или питање азиме^[12]. Тек у каснијим историјским периодима отоманска управа ће почети да се интересује за ове ствари, а затим и да се у њих меша, јер их је схватала као одлично средство за контролисање унутрашњих прилика у великој држави. Ово је помогло да се одржи источнохришћанско, правословно наслеђе и византијска цивилизацијска вертикала. Евентуалним потпадањем под западноевропске владаре, крунисане од стране Папе, у условима када Византија више није постојала, овако нешто би било немогуће.

Спор Запада са Византијом и православљем водио се око кључних ствари: питања идентитета и догме. У таквом развоју ситуације, вероватно је да би балкански православци доживели судбину великоморавских православаца. Дакле, на супрот до сада изнетим тезама, на овом месту се може разматрати питање: да ли би у случају ограничавања ширења османске територијалне експанзије у Средњем веку и потпадања балканских православаца под римокатолички утицај Балкан данас био део средњоевропског политичко-културног простора?

Одговор на ово питање зависи од тога из ког угла се тражи, али је највероватније да би био потврдан. Истина, у том случају Балкан би био периферија, са свим последицама које такав положај доноси.

Циљ овог осврта није да покаже како су балкански народи боље или лошије прошли под отоманском окупацијом, или да би боље или лошије прошли да је дошло до окупације од стране западних земаља. Извођење таквих закључака захтевало би пуно више времена и простора. Циљ овог осврта је да покаже како су на слабљење Византије, носећег стуба балканских средњовековних држава, у огромној мери (можда и пресудно) утицала западна подривања.

Запад је као главног противника видео православну Византију, а не мухамеданско Отоманско царство, све док је Византија постојала! У крајњој линији, чак и да је почетни западни план у потпуности успео, те да су западне средњовековне државе окупирале и распарчале цео Балкан на начин на који су то урадили са Византијом 1204. године, судбина балканских народа била би вероватно мање или једнако лоша као и после отоманске окупације. Зашто? У свакој варијанти, без постојања Византије, Балкан је био предодређен да постане „полуразвијен, полуколонијалан и полуцивилизован“, а доласком Турака испуњен је услов и да у очима низа западних истраживача постане и „полуоријенталан“.

Због свега изнетог, може се закључити и како је „западно завештање“ саставни део и „византијског завештања“ и „османског завештања“. Однос Запада према Балкану одиграо је важну улогу у политичко-географском уобличавању Балкана. Он има своје извориште далеко у историји, када је и дефинисан западноевропски и римокатолички „геополитички код“. Ово је допринело стварању многобројних западних стереотипа о Балкану, али и јачању антизападног расположења у балканским друштвима. Током појединих историјских периода антизападњаштво је било слабије или јаче изражено, али оно је увек на Балкану постојало. Развој ових стереотипа удаљио је балканске од средњоевропских народа.

Текст је део књиге Душана Пророковића “Немачка геополитика и Балкана”. Наручите је преко сајта ИК Catena mundi.

[1] О овоме више у: Cunningham, Marry; Theokritoff, Elizabeth. *Orthodox Christian Theology*. Cambridge University Press, Cambridge, 2009.

[2] Gerka, prof. ThDr. Milan; Pružinský, prof. ThDR. Štefan. *Biblický katechizmus pravoslávneho kresťana*. Prešovská univerzita, Pravoslávna bohoslovecká fakulta, Prešov, 2003, str. 9-23.

[3] Дугин, Александар. *Основи геополитике, књига 1, Геополитичка будућност Русије*. Екопрес, Зрењанин, 2004, стр. 339.

[4] Дугин, Александар. *Основи геополитике, књига 2, Просторно мислити*. Екопрес, Зрењанин, 2004, стр. 108-109.

[5] О току Другог лионског сабора више се може пронаћи у: Janowski Paweł. „*Lyoński Sobór II, zwołany przez papieża Grzegorza X na 1274 r*”. У: *Encyklopedia Katolicka [tom XI]*, KUL, Lublin, 2006, str. 330-333.

[6] Овај договор се назива Фиорентинском унијом или Фиорентинским савезом, зато што је постигнут током трајања Концила Римокатоличке цркве у Фиренци.

[7] Hrochová, Věra; Hroch, Miroslav. *Křižáci ve svaté zemi*. Mladá fronta, Praha, 1996, str. 217-228.

[8] Више у: Острогорски, Георгије. *Историја Византије*. Просвета, Београд, 1996.

[9] Sheppard, Jonathan. „*Information, Disinformation and Delay in Byzantine Diplomacy*”. У: *Byzantinische Forschungen, X, Internationale Zeitschrift fur Byzantistik*, Amsterdam, 1985, p. 241.

[10] То је био Тридесетогодишњи рат, који је трајао од 1618-1648. године, а завршен је потписивањем мировног споразума у Оснабрику и Аугсбургу, у Вестфалији.

[11] Селим I је победом у бици код Чалдирана 1514. године освојио велики део Персије, а 1516. покорио је и Сирију. Сулејман Величанствени је освојио 1521. Београд, 1522. Родос, 1526. победио је на Мохачу, што му је отворило пут за опсаду Беча 1529. и заузимање Будима 1541. На североистоку освојио је Азербејџан 1534. а на југоистоку Месопотамију 1534. и Јемен 1540.

[12] На латинском језику азума је бесквасни хлеб. Спор око употребе (бес)квасног хлеба у обреду евхаристије представљао је једну од већих размирица источнохришћанске и западнохришћанске цркве. Према објашњењу протојереја-ставрофора др Лазара Милина, изнетог у неколико радова (на пример: „Разговори о вери: апологетска читанка“, Свети архијерејски синод СПЦ, Београд, 1985), **источнохришћанска црква је употребу азиме сматрала старозаветним обичајем. Приликом Тајне вечере Христос је поделио „квасни“ хлеб. Јевреји су јели бесквасни хлеб само на Пасху, а Христос је распет у петак пре Пасхе, која је те године падала у суботу. Тајна вечера није била са бесквасним хлебом, него са квасним, са „артосом“. Где год се у Светом писму говори о Евхаристији, увек је употребљен израз „артос“, што значи квасни хлеб. Квасац симболизује душу у телу, непропадљив елеменат.**